

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БИЗНЕС УНИВЕРСИТЕТІ

ӘӨЖ 336.77 (574)

Қолжазба құқығында

САУЛЕМБЕКОВА АНЕЛЯ КАРАТАЕВНА

**Қаржылық жаһандану жағдайында Қазақстан Республикасының ақша-
несие нарығындағы қаржы қатынастарының дамуы**

6D050900 -Қаржы

Философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Ғылыми кеңесшілер:
экономика ғылымының докторы,
профессор М.У.Спанов
PhD докторы
профессор Несветайлова Анастасия

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2017

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР, ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
1 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АҚША-НЕСИЕ НАРЫҒЫНЫҢ ДАМУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	9
1.1 Ақша-несие нарығы мен нақты сектордың дамуы арасындағы өзара байланыс.....	9
1.2 Ақша-несие нарығын реттеу саясатының ерекшеліктері.....	25
1.3 Қаржылық жаһандану жағдайында Қазақстан Республикасының ақша-несие нарығының даму ерекшеліктері.....	35
Бірінші бөлім бойынша тұжырымдар.....	39
2 ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АҚША-НЕСИЕ НАРЫҒЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ.....	41
2.1 Қазақстан Республикасы ақша-несие нарығы әлеуетінің дамуы	41
2.2 Қаржылық жаһандану жағдайында ақша-несиелік нарығының дамуына ішкі және сыртқы факторлардың әсерін талдау.....	47
2.3 Экономиканың нақты секторымен ақша –несие нарығы арасындағы байланысты талдау.....	60
Екінші бөлім бойынша тұжырымдар.....	72
3 ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА АҚША-НЕСИЕ НАРЫҒЫН ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ.....	74
3.1 Ақша-несие нарығын тұрақтандыруды қамтамасыз етудің саясаты....	74
3.2 Ақша-несие нарығын реттеудегі маңызды фактор инфляциялық көрсеткіштің траекториясы.....	82
3.3 Ақша-несие нарығын реттеудің тұжырымдамасын өзгертудің қағидаттары.....	90
Үшінші бөлім бойынша тұжырымдар.....	98
ҚОРЫТЫНДЫ.....	100
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	104

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Бұл диссертациялық жұмыста келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер қолданылған:

Н.Назарбаев «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 17 қаңтар 2014 жыл.

ҚР Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына жолдауы. 14 желтоқсан 2012 жыл.

Концепция развития финансового сектора Республики Казахстан посткризисный период, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2010 года №922

Постановления Правительства Республики Казахстан «Об утверждении основных направлений социально-экономической политики по обеспечению 7% роста экономики в 2011-2015 годах.

«Об Основных направлениях денежно-кредитной политики Национального Банка Республики Казахстан на 2020 год».

<http://www.nationalbank.kz>

БЕЛГІЛЕУЛЕР, ҚЫСҚАРТУЛАР

АҚ	· Акционерлік қоғам
АҚШ	· Америка Құрама Штаттары
АӨК	· Агроөнеркәсіптік кешен
ЕО	· Еуропалық Одақ
КО	· Кедендік Одақ
ДСҰ	· Дүниежүзілік Сауда Ұйымы
ИСО (ISO)	· (International Standard Organization) – Халықаралық стандарттау ұйымы
БҰҰ	· Біріккен Ұлттар Ұйымы
ҒТП	· Ғылыми-техникалық прогресс
ЖШС	· Жауапкершілігі шектеулі серіктестік
МБҚ	· Мемлекеттік бағалы қағаздар
СМЖ	· Сапа менеджмент жүйесі
ТБИ	· Тұтыну бағаларының индексі
SWOT	· Strengths weaknesses opportunities threats (кәсіпорынның мықты және әлсіз тұстары, мүмкіндіктер мен қауіптер)
МСТ	· Мемлекеттік стандарт
ҚР	· Қазақстан Республикасы
ҚР ҰБ	· Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі
ЖІӨ	· Жалы ішкі өнім
ХВҚ	· Халықаралық валюта қоры
ХДЖБ	· Халықаралық даму және жандандыру банкі

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі таңда Қазақстан ғаламдық қаржылық экономикалық дағдарыс, ұлттық деңгейде көптеген олқылықтарды басынан өткеріп отырғандығы белгілі. Бүгінгі таңда іс жүзінде әлемдік ақша-несие нарығында болсын, сондай-ақ Қазақстан нарығында да барлық жаңа және жетілдірілген құралдардың енгізілуіне ықпал ететін дамушы елдерден дамыған елдерге капиталдың ауқымды ағыны байқалады. Демек, Қазақстан Республикасының ақша-несие нарығының ғаламдасу жағдайындағы интеграциялық үдерісінің жетілдіру механизмдерін ұсыну өзектілігі артып отыр. Қазақстан Республикасы Ұлттық банк тарапынан жүргізіліп отырған трансмиссиялық саясаттың аталмыш нарықтың және экономикалық белсенділіктеріне әсері айтарлық бола қоймайды. Себебі, трансмиссиялық механизмнің базалық ставкасы енгізілуі қажет, ол өз алдына ақша-несие саясатының және нарық жүйесінің басты индикаторы болып табылады және ақша-несие нарығының қызметіне оңды әсерін тигізетіні күмәнсіз.

Қаржылық операцияларды жүргізу процессінде қаржы-несие нарығы шеңберінде пайда болатын қаржылық қарым-қатынастар технологиялар мен көрсеткіштер талдауының айқындамасы болсын, сондай-ақ олардың даму көзқарасы мәселері жөнінде белсенді зерттеулі тұрғы ретінде көрсетіледі. Дегенмен ақша-несие нарығының ұлттық және әлемдік экономикасымен сыртқы өзара қарым-қатынастары әліде аз зерделенген болып қала береді. Экономиканың нақты секторымен өзара қарым-қатынас үдерісінде пайда болатын ақша-несие нарығының қаржылық қатынастарының реттелуінің көп мәселелері бар. Солай, нарықтың операциялары мен құралдары ықтимал инвесторлардың ақша-несие қорларына қолжетімділігін болсын, сондай-ақ нақты бизнесті жүргізудің жалпы макроэкономикалық шарттарын айқындайды. Орталықсыздандырылған цифрлы bitcoin валютасының айналымы әлемдік ақша-несие нарығының дамуына әсер етеді, ал оларды қолданумен жасалатын мәмілелер заманауи бизнестің көптеген тауарлар мен активтерін қосады. Осының барлығы экономиканың нақты секторы мен ақша-несие нарығының қаржылық қатынастарының даму ерекшелігін айқындайды және зерделеуді қажет етеді.

Сондықтан, қазіргі таңда теориялық-әдіснамалық сипат алатын қаржылық жаһандану жағдайындағы ақша-несие нарығының ішкі және сыртқы факторларын саралап зерттеу, ақша-несие нарығын дамыту заманауи талаптарға сай келетін тұжырымдарын зерттеудің өзектілігі артып отыр.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі. Ақша-несие нарығындағы қаржылық қатынастарды дамытуды зерттеу көптеген ғалым-экономистердің назарында екені белгілі.

Ақша –несие нарықтарда инвестициялау мен тепе-теңдікті камтамасыз ету үрдістердің теориялық негіздерін келесі шетел экономист-ғалымдардың еңбектерінде көруге болады: Modigliani F., Miller M., Friedman M., Schwartz A. McCallum B. Robinson J. Goldsmith R.W. Rousseau P.L. Wachtel P. Шумпетер Й.

Кейнс Дж.М. Tobin J. Дж. Тобин. Атап айтқанда осы ғалымдардың нақты және қаржы секторы арасындағы өзара әрекет ету мен байланысы жөнінде бірқатар тұжырымдар ұсынылды.

Қаржы нарықтарының және оның ішіндегі ақша-несие нарығының қызмет ету мен оның қаржылық қамтамасыз етудің теория мен практиканың әртүрлі аспектілері, сонымен қатар ақша-несие реттеу бағыттары Блохина Т.К., Глазьев С.Ю., Миркин Я.М., Малкина М.Ю. деген экономистердің еңбектерінде зерттелінді.

Отандық ғалымдардың ішінде қаржы нарықтарының және оның негізгі қатысушыларының тиімді қызмет атқарудың мәселелеріне ерекше көңіл бөлген ірі ғалымдар қатарына Адамбекова А.А., Аханов С.А., Баймуратов У.Б., Сағадиев К.Ә., Сейткасимов Г.С., Кучукова Н.К., Искакова З.Д., т.б. жатқызуға болады.

Дегенмен, ғаламдық масштабта капитал, ақша-несие нарығындағы үрдіс көптеген теориялық тұжырымдарды қайта қарастыру қажеттігін туыдырып отыр. Жұмысты зерттеу барысында инфляциялық таргеттеу, трансмиссиялық механизмдердің ақша-несие нарығына ішкі және сыртқы факторлардың әсері жөніндегі бағалау мен талдау жұмыстарын жүргізу қажет.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Зерттеудің мақсатымен қаржылық жаһандану жағдайында ақша-несие нарығының экономиканың нақты секторымен өзара қарым-қатынас нәтижесінде қаржылық қатынастарды реттеу жөнінде ақша-несие нарығындағы үдерістердің пайда болатын ерекшеліктерін айқындау болып табылды.

Жұмыстың мақсатына байланысты келесі міндеттер қойылды:

- Қазақстан Республикасының ақша-несие нарығының дамуының теориялық негіздерін зерттеу, оның ішінде қаржы секторы мен экономиканың нақты секторы арасындағы байланысты теориялық және әдіснамалық негізде зерттеу;

- қаржылық жаһандану жағдайында Қазақстан Республикасының ақша-несие нарығының даму ерекшеліктерін талдау

- Қазақстан Республикасы ақша-несие нарығы әлеуетінің дамуын зерттеу

- қаржылық жаһандану жағдайында ақша-несиелік нарықтың дамуына ішкі және сыртқы факторлардың әсерін талдау;

- экономиканың нақты секторымен ақша –несие нарығы арасындағы байланысты талдау;

- қаржылық жаһандану жағдайында ақша-несие нарығын дамытудың негізгі бағыттарын әзірлеу;

- ақша-несие нарығын реттеудің тұжырымдамасының өзгертудің қағидаттарын ұсыну.

Зерттеу нысаны Қазақстан Республикасының ақша-несиелік нарығы болып табылады.

Зерттеу пәні болып Қазақстан экономикасының нақты секторы мен ақша-несие нарығының өзара қарым-қатынастарының үдерісінде пайда болатын қаржылық қатынастарының реттеу үдерісі алдыға тартылады.

Зерттеудің әдіснамасы мен әдістерін зерттелетін үдерістердің маңызды сипаттамаларын, олардың көрініс табу нысандарын айқындауға, оларға тән карама-қайшылықтарды атап көрсетуге және олардың даму үрдістерін анықтауға мүмкіндік беретін кешенді әдіс пен диалектикалық принциптер құрайды. Зерттеу жүйелік және құрылымдық-деңгейлік амалды, логикалық, салыстырмалы және статистикалық талдау, топтастыру, абстрактылық-логикалық моделдеу әдістерін пайдалана отырып өткізілді. Практикалық деректерді талдау әдістерді және SPSS экономикалық пакеттерін пайдалана отырып іске асырылды. Жұмысты рәсімдеу кезінде Microsoft Word, Excel бағдарламалық өнімдері пайдаланылды. Диссертациялық жұмысты жазу кезінде индукция және дедукция әдістері, жүйелі және салыстырмалы әдіс, абстрактылық-логикалық, талдамалы, маркетингілік зерттеу, экономикалық-математикалық және басқа әдістер пайдаланылды.

Диссертациялық зерттеудің теориялық-әдістемелік негізін ақша-несие нарығын дамыту мәселелері жөніндегі отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми әзірлемелері, заңнамалық актілер, ҚР Президентінің жарлықтары, Үкімет қаулылары материалдары құрады. Ақпараттық база ретінде ҚР Ұлттық Банкінің, ҚР Ұлттық Экономика Министрлігінің Статистика комитетінің материалдары, тәжірибелік зерттеулердің материалдары және т.б. пайдаланылды.

Зерттеудің ақпараттық базасын ҚР Ұлттық Банкінің ақша-несие нарығын реттеу құралдары мен әдістері, бюллетеньдері, анықтамалық және нормативтік материалдар және т.б. құрады.

Диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығы ақша-несие нарығының нақты сектормен байланысы жөніндегі мәселелерді көрсету, қаржылық жаһандану жағдайында ақша-несие нарығы және нақты сектор арасындағы қаржы қатынастарын реттеудің қағидалары жайлы теориялық және әдістемелік негіздерін дамыту, сонымен қатар жаһандану жағдайында экономикалық өсімге әсерін тигізетін Қазақстан Республикасы ақша-несие саясатының құралдары мен әдістерінің жетілдіру болып табылады.

Зерттеу жүргізу барысында **диссертациялық жұмыстың ғылыми жаңалығын** анықтайтын келесі **нәтижелер** алынды:

- экономиканың нақты секторы мен ақша-несиелік нарықтың арасындағы бағыттылықты айқындау әдістемесі берілді;
- зерттеп отырған салалардың арасындағы қаржы қатынастарының даму алғышарттары мен қағидалары нақтыланды;
- қаржылық жаһандану жағдайында ақша-несие нарығының дамуына ішкі және сыртқы факторлардың әсерін талдау нәтижесінде инфляциялық таргеттеу саясатын іске асыру бойынша бағыт, сондай-ақ еркін өзгермелі айырбас бағамына негізделген ақша-несие саясатын жүзеге асырудың экономика-математикалық үлгісі ұсынылды;

– қаржылық жаһандану жағдайында тиімділігін және тұрақтылығын арттыруға бағытталған ақша-несие нарығындағы қаржы қатынастарын жетілдіру бойынша ұсыныстар берілді;

Қорғауға шығарылған негізгі тұжырымдамалар:

– «ақша-несие нарығы» жөнінде ұғымның анықтамасы тереңдетіліп және авторлық сипаттамасы берілді, ақша-несие нарығындағы қаржы қатынастар туралы теориялық-әдістемелік түсініктер жалпыланды;

– біртұтас экономикалық жүйе ретінде экономиканың нақты секторы мен ақша-несие нарығының айырмашылықтарын теңестіру мен дамыту мақсатында екі сектордың арасындағы өзара қаржы қатынасты теориялық және әдістемелік зерттеу негізінде ұсынымдар берілді;

– экономиканың нақты секторы мен қаржы секторының арасындағы өзара қатынастар мен үдерістер ескерілген еркін регрессия моделі ұсынылды;

– Қазақстан Республикасында ақша-несие нарығы аясында айқындалған мәселелер оны жетілдіру бойынша ұсыныстарды жасауға мүмкіндік берді;

– ақша-несие саясатының және оның құралдарының пайдалану механизмінің нақты сектормен өзара әрекет ету мен қарым-қатынасын реттеу мен түзету мақсатында екі қағидатқа негізделінген бағыттар ұсынылды.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы

Жұмысты зерттеу барысында жүргізілген талдау ақша-несие нарығын дамытуға жағдай жасайды. Зерттеу жұмысындағы теориялық – әдіснамалық зерттеулер ақша-несие нарығын дамытуға әсерін тигізеді, екінші деңгейлі банктердің өтімділігін жоғарылатады.

Ақша-несие нарығына жиынтық сұраныс пен жиынтық ұсыныстың декомпозициясы әсер ететіндігі дәлелденген ұсынысы зерттеу ауқымын кеңейтеді және аталған нарықтың дамуына қомақты үлесін қосады.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі ақша-несие саясатының механизмдерімен, оның ішінде инфляциялық таргеттеу мен трансмиссиялық механизмді жүзеге асырудың бағытымен теориялық-әдіснамалық зерттеулер сәйкес келеді.

Жұмыстың негізгі нәтижелерінің қолданылуы. Ақша-несие нарығын дамыту механизмдері ұлттық регулятордың шешімдеріне әсерін тигізеді. Ұсынылған теориялық-практикалық ұсыныстарды ақша-несие саясатын әзірлеуде пайдалануға болады.

Диссертациялық жұмыс нәтижелерін «Ақша,несие банктер», «Банк ісі» пәндерінде пайдалануға болады.

Жарияланымдар. Диссертация тақырыбы бойынша ғылыми зерттеу нәтижелері оларды жұмыстың негізгі мазмұны мен аталмыш мәселе бойынша зерттеу нәтижелері суреттелген жалпы көлемі 7,9 баспа парақ болатын 10 еңбекте баяндалған, соның ішінде 3 мақала ҚР БҒМ БҒСБК ұсынылған басылымдарда жарияланды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы мен көлемі. Диссертациялық жұмыс кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады.